

ДО ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КАРТКОВОЇ СИСТЕМИ РОЗПОДІЛУ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ПРОМИСЛОВИХ ТОВАРІВ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ УКРАЇНІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ПЕРІОДІ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито шляхи вирішення проблеми забезпечення населення міст продуктами харчування та промисловими товарами через запровадження карткової системи у завершальний період Великої Вітчизняної війни. Охарактеризовано діяльність карткових бюро та висвітлено проблеми, що виникали під час їхньої роботи. Приділено увагу питанню виготовлення бланків цих важливих документів, що виготовлялися на спеціальному візерунковому папері та вчасному постачанні їх до карткових бюро. Звернуто увагу на проблему появи у списках т.зв. «мертвих душ».

Ключові слова: карткове бюро, контрольно-облікове бюро, бланки, робітники, списки, норми, міське населення, продовольчі та промислові картки, труднощі.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії функціонування карткової системи, що була запроваджена в роки Великої Вітчизняної війни, одержало доволі широке висвітлення у працях У. Чернявського [1], Л. Гордона [2], О. Зуйкової [3], А. Ларіна [4], Т. Вронської [5], О. Янковської [6]. Разом з тим, є потреба детальніше розглянути питання запровадження й використання карткової системи в Центральній Україні у завершальний період Великої Вітчизняної війни. У статті автор ставить за мету розкрити принципи організації роботи карткових бюро, їхні функції, проблеми та недоліки, що мали місце в роботі бюро.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, для розподілу серед населення карток, ордерів, спеціальних талонів на нормовані продовольчі та промислові товари при міських і районних радах були організовані карткові бюро, до роботи яких поряд з штатними працівниками залучалися також робітники промислових підприємств та службовці державних установ. Вони безпосередньо займалися видачею карток, здійснювали інші контрольні функції. Долучалися до цієї роботи і представники громадськості. Спеціально створені при будуправліннях, райвоєнкоматах громадські комітети, до яких входили здебільшого дружини військовослужбовців, стежили за розподілом карток та їх отоварюванням.

Окрім цього, у кожній з областей Центральної України були створені спеціальні контрольно-облікові бюро, які відстежували правильність видачі карток, перевіряли контингенти населення, прийнятого на централізоване постачання, а також здійснювали ревізії наявності та видачі товарів безпосередньо у торговельних закладах. За встановленим порядком усі торговельні організації, заклади громадського харчування зобов'язані були здавати контрольно-обліковим бюро талони карток на підтвердження реалізації нормованих продуктів.

Так, наприклад, у м. Києві для проведення контрольної роботи поряд із 13 міськими контрольно-обліковими бюро у всіх районах міста були створені свої карткові бюро, які розпочали роботу з 1 грудня 1943 р. [7, 69].

У досліджуваній період функції безпосереднього контролю за сферою розподілу продуктів харчування та промислових товарів, окрім згаданих органів влади, знаходились у компетенції Народного Комісаріату державного контролю (згодом Міністерство державного контролю), який більш ефективно, ніж ті, що робили це у попередній час (державна інспекція при Наркоматі торгівлі), виконував ці обов'язки [8, 42]. Це відбувалося не тому, що у Держконтролі працювали більш сумлінні люди, а тому, що, по-перше, поєднання розподільчих і контролюючих функцій цілком справедливо було визнане неефективним і, по-друге, створювало певні «спокуси» для функціонерів.

Картки видавалися за заздалегідь складеними списками за місцем роботи або проживання і були документами суворої звітності. Якщо з працюючими справа була більш-менш зрозумілою, оскільки ними опікувалися за місцем роботи, то з іншими верствами населення (зокрема з утриманцями) траплялися ускладнення. Цей статус у той час могли отримати громадяни похилого віку або непрацездатні, а також діти. Так, кількість утриманців фіксувалася і

вписувалася або до картки працюючого члена родини, або до окремих списків при домоуправліннях.

Принагідно слід наголосити, що з часом окремі складові карткової системи зазнали серйозних реформувань. Певне безладдя, пов'язане зі становленням цієї складної постачальницької ієрархії, поступово ліквідувалося. Вибудовувалась струнка і сувора послідовність складання списків працюючих, яка була значно відмінною від тієї дещо спрощеної, що існувала в перші місяці впровадження нормованого постачання. Коли вся територія УРСР була визволена й відновили свою роботу практично всі галузеві економічні органи, у картковій системі стали дотримуватись суворого порядку, за яким спочатку підприємства надсилали свої клопотання і відповідні списки до галузевих наркоматів, потім останні передавали їх до аналогічних союзних установ, і вже ті через РНК СРСР вносили їх до відповідного переліку підприємств, організацій та установ і планували відповідні кошти у централізованому фонді.

У межах організаційної підготовчої роботи до запровадження карткової системи у містах Центральної України важливе місце займала проблема друку самих бланків цих життєво важливих документів, що виготовлялися на спеціальному візерунковому папері. Це було для того часу досить нелегкою справою через брак паперу і віддаленість самих друкарень від споживачів, а відтак – ускладнювалася їх доставка до розподільчих структур.

Картки на хліб, інше продовольство і промислові товари з 1 січня 1943 р. друкувалися за єдиними формами. Вони мали умовні позначки категорій та груп постачання, найменування республіки, краю, області, міста із зазначенням року і місяця, на який видана картка на хліб та продовольчі товари. Кожна з них мала вигляд аркуша, який містив відрізки квадратиків односторонньої норми, об'єднані за декадами. У нижній частині картки – «прикріпному талоні» – вказувалися місяць і рік, а також місячна норма. У верхньому лівому кутку (або у правому) під узагальнюючою графою «стандартна довідка» містилися дані про власника документа: прізвище, ім'я та по батькові, дані паспорта, адреса, а також наявність утриманців та їх кількість. Ці ж дані містив і «контрольний талон», який також був невід'ємною частиною кожної картки. То ж кожен продавець хлібного магазину, окрім робочого ножа, мав бути озброєним і ножицями, щоб відрізати шматочок паперу – квадратик денної норми від картки. Згодом продовольчі (як і промислові картки) зазнали певних змін. Якщо у 1944 р. це були талони або місячні картки для різних верств міського населення на продовольство й окремо на цукор, то вже пізніше їх певним чином уніфікували.

Також непоодинокими були випадки, коли перебої у постачанні траплялися не лише тому, що бракувало хліба або інших продуктів. Виникали труднощі також із доставкою бланків карток, наприклад, до Полтави з Харкова, де вони друкувалися наприкінці грудня 1943 р. [9, 21]. Такі ж негаразди пізніше виникли з доставкою карток у Вінницю.

Брак паперу на початку 1944 р. змусив друкарню «Київська правда» надрукувати п'ятиденні талони на хліб для утриманців із нормою 300 гр. на день на зворотному боці німецької продовольчої картки, яка передбачала забезпечення працюючих під час окупації столиці за нормою 500 гр. хліба на день. Це не залишилось непоміченим з боку Наркому внутрішніх справ УРСР В. Рясного, який у своєму листі до секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка звернув на це увагу і просив негайно заборонити використання цих карток, оскільки вони «можуть служити предметом агітації з боку ворожого елемента» [10, 1–2].

З метою забезпечення своєчасного друкування та видачі карток для визволених областей УРСР постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 липня 1944 р. «Про друкування хлібних, продовольчих та промтоварних карток і талонів для УРСР» на зміну постанови від 21 грудня 1943 р. передбачалося організувати до 1 серпня 1944 р. спеціальні режимні цехи для друкування карток і талонів для населення України й областей центрального регіону, зокрема, у друкарнях «Комуніст» (м. Харків) – для Полтавської області, «Хромолітографія» (м. Одеса) – для Кіровоградської і Вінницької областей; столична друкарня «Київська правда» – для Києва, Черкас та інших міст Київської області. Друкарні зобов'язувалися виготовляти картки на півтора місяці вперед, а уповноважений Наркомату зв'язку СРСР при РНК УРСР зобов'язаний був неухильно стежити за своєчасним відправленням карток і талонів до окремих міст УРСР за вказівками та в терміни, встановлені Наркоматом торгівлі УРСР [11, 73].

Утім, у системі нормованого постачання перманентно виникали проблеми, які не залежали від роботи верстата, що друкував картки, або залізниці, яка не могла вчасно їх доставити на місце. Ці зловживання ставали породженням людської «ініціативи» у бажанні погріти руки, користуючись негараздами воєнної доби. Непоодинокими були випадки, коли ті, хто мав доступ до складання списків отримувачів карток на окремих підприємствах, вносили до них т.зв. «мертві душі».

Наприклад, за законом ті, хто звільнявся з підприємства, втрачали право на отримання т.зв. індустріального пайка. Картки в цьому випадку видавалися вже на новому місці роботи, а на заводі або фабриці, де працював робітник до того, він виключався зі списку. Представники адміністрації підприємств, однак, часто-густо залишали тих, хто звільнився, у списках на отримання продуктів харчування або ще й вносили до списків вигадані прізвища і таким чином одержували «зайві» пайки. До таких же дій вдавалися й працівники карткових бюро.

Навівши порядок у друкуванні карток, органи влади вирішили у серпні 1944 р. продемонструвати свою прискіпливу увагу до функціонування карткової системи в УРСР, здійснивши показову перевірку Сталінського району м. Києва силами 130 спеціально виділених для цього працівників. Унаслідок перевірки 10 контор і 56 домоуправлінь, які здійснювали видачу карток у згаданому районі столиці, було виявлено грубі порушення: картки видавалися утриманцям, на яких глава або член сім'ї вже отримував продукти за місцем роботи; картки видавалися приватним торговцям, які не мали на це права, а також іншим особам, які були працездатними, але ніде не працювали. Зафіксовані були також випадки привласнення карток шляхом підробки підписів у відповідних списках за тих, хто вибув із будинку або помер. Нечисті на руку працівники цих установ штучно збільшували кількість утриманців у родинях, забираючи собі зайві картки, а також видавали інвалідам картки з нормою 300 гр. хліба на день, а по відомості проводили ці ж документи з нормою 500 гр. Шляхом таких маніпуляцій і обману лише за травень 1944 р. робітники домоуправлінь Сталінського району м. Києва видали або привласнили хлібних карток на 1 т хліба. Серед визнаних винними 5 осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності [11, 15–18].

Доречно акцентувати на тому, що злочини у сфері карткової системи протягом усієї війни та перших повоєнних років карались дуже суворо. Ще 3 березня 1943 р. Нарком юстиції СРСР на численні звернення з місць дав чітке роз'яснення, що справи про розкрадання продовольчих і промислових карток треба відносити до категорії справ, передбачених спільним наказом Наркомату юстиції (НКЮ) СРСР і прокурора СРСР від 2 січня 1943 р. та спеціальною постановою ДКО від 22 січня 1943 р., наказом прокурора СРСР і НКЮ СРСР від 27 січня 1943 р., кваліфікуючи їх за статтею 162 п. «г» і «д» Кримінального кодексу, яка передбачала позбавлення волі від 2 до 5 років. Продаж карток передбачав ще вищий ступінь покарання. Ті, хто купував картки, також повинні були відповідати за законом, зокрема за ст.192 ч. II Кримінального кодексу [12, 20–22, 32], яка передбачала виправні роботи від двох до шести місяців. Такі роз'яснення були розіслані всім судовим інституціям та органам внутрішніх справ. Пізніше траплялися і випадки, коли для залякування населення деякі високі очільники держави пропонували застосовувати й вищу міру покарання стосовно тих, хто продавав картки.

Уже майже через рік після визволення Полтава знову опинилася у центрі непорозуміння, пов'язаного з відсутністю карток на хліб та інші продукти. 6 вересня 1944 р. із грифом «таємно» до організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У надійшла телеграма, у якій повідомлялося, що «Харківський обласний відділ торгівлі і Харківське облкартбюро не забезпечують виконання партійних постанов у сфері відпуску продовольчих та промислових карток для Полтавської області», тому що у липні там не видано 15 тис. хлібних карток, у серпні – 179 тис., а також 168 тис. продовольчих карток [13, 172].

Такого роду порушення траплялися не так уже й рідко й щоразу ставали предметом серйозного розгляду контролюючих організацій.

Аналізуючи систему нормованого постачання, необхідно звернути увагу на таку дуже важливу обставину – без грошей картки не отоварювалося, і тому рівень забезпечення продуктами харчування кожної родини залежав від того, скільки працюючих та утриманців було

у ній. Розмір самої зарплати, пенсії, допомоги або стипендії (для студентів і учнів ремісничих училищ) суттєво впливав на рівень забезпечення та споживання.

Тим, хто мав нещастя загубити місячні картки, загрожувало голодне або напівголодне животіння, оскільки, як правило, картки не дублювалися. Відновлювалися втрачені картки у виняткових випадках, яких були одиниці на тисячі. Дуже важко було довести, що картка дійсно була викрадена. І спрямованість відповідних органів на ще більшу суворість у вирішенні цих питань була непохитною. Це пояснювалось, не в останню чергу, і тим, що у воєнний та повоєнний час процвітала спекуляція картками.

Раз на місяць відбувалася перереєстрація карток робітників для того, щоб зняти з обліку тих, хто звільнився. Працевдатним громадянам, які не влаштувалися на роботу, видавали лише картки на хліб, із постачання жирами і м'ясом їх знімали. Жителі приміської зони, де картки не видавалися, у разі влаштування на роботу отримували їх нарівні з городянами [14, 10].

Висновки. Отже, викладене вище свідчить, що рівень постачання за картками для більшості громадян був далеко недостатнім і дозволяв лише задовольняти низький фізіологічний мінімум. Тим більше, що багатьом родинам, де картки мали не всі, доводилося виживати на одну-дві картки трьом-чотирьом особам. Тому дуже важливими факторами карткової системи, через яку здійснювалося постачання продуктами харчування, стали запроваджені норми та їх диференціація. Але це питання окремого дослідження.

Список використаної літератури

1. Чернявский У. Г. Война и продовольствие. Снабжение городского населения в Великую Отечественную войну / У. Г. Чернявский. – М., 1964. – 208 с.
2. Гордон Л. А. Черты социалистического образа жизни: быт городских рабочих вчера, сегодня, завтра / Л. А. Гордон. – М.: Наука, 1977. – 159 с.
3. Зуйкова Е. М. Удовлетворение бытовых потребностей городского населения / Е. М. Зуйкова. – М., 1976. – 38 с.
4. Ларін А. Ф. Відновлення постачання продовольчими товарами міського населення УРСР після визволення від гітлерівських окупантів / А. Ф. Ларін // Український історичний журнал. – 1974. – № 7. – С. 50–57.
5. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.) / Т. В. Вронська. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 83 с.
6. Янковська О. Соціальна політика радянської держави в містах України в 1945–1953 рр. за свідченнями громадян (на матеріалах НКВС–НКДБ УРСР) / О. Янковська // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Вип. 9. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2005. – С. 326–345.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 78, спр. 19
8. Кожурин В. С. Неизвестная война: деятельность советского государства по обеспечению условий жизни и труда рабочих в годы Великой Отечественной войны / В. С. Кожурин. – М., 1990. – 346 с.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 78, спр. 92.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1352.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1353.
12. Государственный архив Российской Федерации, ф. 9492, оп. 1, д. 1.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 78, спр. 90.
14. Чернявский У. Г. Обеспечение городов продовольствием в годы Великой Отечественной войны / У. Г. Чернявский // История СРСР. – 1959. – № 4. – С. 57–64.

Одержано редакцією 01. 09. 2014

Прийнято до публікації 20. 11. 2014

Анотація. Гальченко С. И. К вопросу о внедрении карточной системы распределения продуктов питания и промышленных товаров в Центральной Украине на завершающем этапе Великой Отечественной войны. В статье раскрыты пути решения проблемы обеспечения населения городов продуктами питания и промышленными товарами через организацию карточной системы на завершающем этапе Великой Отечественной войны. Дана характеристика деятельности карточных бюро и проблемы, которые возникали во время их работы. Уделено внимание проблеме выпуска самих бланков, которые изготавливались на специальной бумаге и

своевременной поставке их в бюро. Было обращено внимание и на проблему появления в списках т.н. «мёртвых душ».

Ключевые слова: *карточное бюро, контрольно-учётные бюро, бланки, рабочие, списки, нормы, городское население, продовольственные и промышленные карты, трудности.*

Summary. *Galchenko S.I. To the question of card system rationing of food distribution and industrial products in the central Ukraine at the final stages of World war II. In the article the author reveals solutions how to provide the urban population through the organization of card system in the final stages of World War II. The card bureau activities and problems are characterized, which encountered during the last. Separately stated submission to Narodnyi Commissariat. Also the attention was paid to the problem of printing forms of these vital documents that were made at a special patterned paper and supplying them to the card bureaus. Typically, the card issued to a predefined lists for job or address and documents were of strict accountability. Most cards have a specific design with clearly specified rules. The author drew attention to the problem of the existence in the lists of the so-called "Dead Souls", which was proved by the public authorities and involved punishment for perpetrators up to imprisonment from 2 to 5 years. Analyzing the normalized supply system the author noticed very important fact that no money cards do not used and therefore the level of foodstuff in each family depended on the number of employees and dependents were in it. The size of the salaries, pensions, allowances or scholarships (for students and trade schools) significantly affect the level of provision and consumption.*

Also, who had the misfortune to lose monthly cards were threatened to hungry or half-starved existence because no card reviewed. Once per month there was re- cards of the workers to withdraw from the account of those who resigned. People of working age who are not held a job were given cards only for bread, with fat and meat supply them removed.

Key words: *card bureau, Control and Accounts Office, forms, workers, lists, rules, urban population, food and industrial cards, difficulties.*

УДК. 930.85 (477): «1950/1960»

Ю. В. Дзюбенко

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРАМИ РЕЖИСЕРІВ УКРАЇНСЬКОЇ КІНОІНДУСТРІЇ В 1950-х – 1960-х РР.

У статті охарактеризовано ситуацію з забезпеченням українських кіностудій кадрами режисерів. Наголошено, що час «відлиги» став для вітчизняного кінематографа знаковим, адже відбувається відхід від домінування ідеологічної пропаганди, а національний колорит і традиції зумовили появу українського поетичного та авторського кіно. Звернуто увагу на те, що в цей період має місце обмін режисерами між республіканськими кіношколами та кіностудіями. Режисери, що приїздили працювати в Україну, гармонічно вливались у ті культурні процеси, що відбувались на теренах республіки. У свою чергу вихідці з України, що працювали на Московській та інших республіканських кіностудіях, отримали визнання як у Радянському Союзі, так і за кордоном.

Ключові слова: *кіностудія, кінорежисер, «відлига», поетичне кіно, авторське кіно.*

Постановка проблеми. У період другої половини 1950-х – на початку 1960-х рр., так званий період «відлиги», кіно розвивається як дієвий засіб побудови радянського суспільства. Кіномистецтво стає інструментом зближення національних культур, формує засадні принципи радянського способу життя та суспільних організацій. Стрімко зростає кількість української кінопродукції. Якщо у довоєнний період на українських кіностудіях було знято 56 стрічок, то з 1954 р. по 1964 р. – понад 180 кінофільмів. На шпальтах газет точилися дискусії про ідеального героя, типовий позитивний образ із суперечливими рисами, подальші перспективи розвитку вітчизняного кінематографу. У свою чергу, така ситуація викликала нові потреби у кадрах вітчизняних кінорежисерів та акторів. Вирішення цієї проблеми стає нагальною умовою функціонування кіноіндустрії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема зростання ролі кіно в українській культурі та його кадрового забезпечення одержала певне висвітлення у дослідженнях з історії кіномистецтва. Серед них варто відзначити праці З. І. Алфьорової [1], у яких розглядаються проблеми впливу кіно на телебачення та громадянське суспільство в другій половині ХХ ст.